

વચનામૃત લોયાનું - ૧

સંવત ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રી લોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં પરમહંસના ઉતારા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧ પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, (૧) શંકર શબ્દનો શો અર્થ છે ? પછી મુનિ બોલ્યા જે, સુખને કરે તેને શંકર કહીએ. પછી એ વાતને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, આજ પાછલી ચાર ઘડી રાત હતી તે સમે સ્વપ્નમાં અમને શિવજીએ દર્શન દીધાં તે શિવજી મોટો જબરો નંદીશ્વર તે ઉપર બેઠા હતા અને શરીરે બહુ પુષ્ટ હતા ને **ચાળીસ વર્ષની અવસ્થા** હતી ને મોટી જબરી જટા હતી ને તે શિવજી ભેળે પાર્વતી હતા તેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને તે શિવજી મોટા સંતની પેઠે શાંત મૂર્તિ હતા ને અમારે ઉપર તો શિવજીને ઘણું હેત જણાણું તો પણ અમારે તો શિવજી ઉપર હેત

ન જણાણું, કેમ જે અમે એમ જાણીએ છીએ જે, શિવ તો તમોગુણના દેવતા છે અને આપણ તો શાંત મૂર્તિ એવા જે શ્રી નરનારાયણ તેના ઉપાસક છીએ તે માટે રજોગુણી, તમોગુણી દેવ એવા જે બ્રહ્મા, શિવ ને ઈન્દ્રાદિક દેવતા તેમની ઉપર ભાવ બેસે નહિ અને તેમાં પણ ક્રોધ ઉપર તો અમારે ઘણું વૈર છે ને ક્રોધી જે માણસ અથવા દેવતા તે મુને ગમે જ નહિ તથાપિ જે શિવજીને અમે માનીએ છીએ તેનું શું કારણ છે તો શિવજી તો ત્યાગી છે ને યોગી છે ને ભગવાનના મોટા ભક્ત છે, માટે શિવને માનીએ છીએ અને ક્રોધ તો કેવો છે તો જેવું હડકાયું કૂતરું હોય તેવો છે, જેમ હડકાયા કૂતરાની જે લાળ તે ઢોર અથવા મનુષ્ય જેને અડે તે પણ હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયું નાખીને મરી જાય, તેમ ક્રોધની જેને લાળ અડે તે પણ હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયું નાખીને સંતના માર્ગ થકી પડી જાય અને વળી ક્રોધ કેવો છે તો જેવા કસાઈ, આરબ, ભાવર, વાઘ, દીપડો, કાળો સર્પ તે જેમ સર્વને બીવરાવે છે ને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે, તેમ ક્રોધ છે તે પણ સૌને બિવરાવે છે ને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે એવો જે ક્રોધ તે જો સાધુમાં આવે તો તે અતિ ભૂંડો લાગે, કેમ જે સાધુ તો શાંત હોય પણ જ્યારે તેમાં ક્રોધ આવે ત્યારે તે સાધુ બીજાને કૂર લાગે ને તે સાધુની આકૃતિ પણ ફરી જાય, કેમ જે એ ક્રોધનું નામ વિરૂપ છે

માટે એ ક્રોધ જેના દેહમાં આવે તેના દેહને વિરૂપ કરી નાખે. (૧)

૨ ત્યારે શુક્રમુનિએ પૂછ્યું જે, (૨) હે મહારાજ ! જે લગારેક ક્રોધ ચડી આવે ને પછી તેને ટાળી નાખે એવો જે ક્રોધ તે કાંઈ નડતર કરે કે ન કરે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, જેમ આ સભા બેઠી છે તેમાં જો હમણે સર્પ નીકળે ને કોઈને કરડે નહિ તો પણ ઊઠીને સૌને ભાગવું પડે તથા સૌના અંતરમાં ત્રાસ થાય, અને વળી જેમ ગામને ઝાંપે આવીને વાઘ હુંકારા કરતો હોય ને કોઈને મારે નહિ તો પણ સૌ માણસને અંતરમાં ભય લાગે ને બારણે નીકળાય નહિ તેમ થોડોક ક્રોધ ઊપજે તે પણ અતિશે દુઃખદાયી છે. (૨)

૩ પછી નાના નિર્માનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૩) કામને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવો તેનું શું સાધન છે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એક તો આત્મનિષ્ઠા અતિ દઢ હોય અને અષ્ટ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખવું એ આદિક જે પંચવર્તમાન તેને દઢ કરીને પાળે ને ભગવાનનો મહિમા અતિશે સમજે એ ઉપાયે કરીને કામનું મૂળ ઊખડી જાય છે, અને કામનું મૂળ ઊખડી જાય તો ય પણ બ્રહ્મચર્યાદિક નિયમમાંથી કોઈ રીતે ડગવું નહિ અને અતિશે કામનું મૂળ ઊખડ્યાનો તો ઉપાય એ છે જે ભગવાનનો મહિમા સારી પેઠે સમજવો. (૩)

૪

અને તે પછી ભજનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૪) હે મહારાજ ! કનિષ્ઠ વૈરાગ્ય, મધ્યમ વૈરાગ્ય ને ઉત્તમ વૈરાગ્ય એ ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું શું રૂપ છે ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો જે હોય તે તો ધર્મશાસ્ત્રમાં કદ્યા જે સ્ત્રીના ત્યાગ સંબંધી નિયમ તેમાં સારી પેઠે વર્તે ત્યાં સુધી તો એને ઠીક રહે પણ જો કોઈ સ્ત્રીના અંગને દેખી જાય તો તે અંગમાં તેનું ચિત્ત ચોંટી જાય ને એનું ઠેકાણું ન રહે તેને કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો કહીએ, અને જે મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો હોય તે તો કદાચિત્ જો સ્ત્રીને ઉઘાડી થકી દેખી જાય તો ય પણ જેમ પશુને ઉઘાડાં દેખીને ક્ષોભ થાતો નથી તેમ તેના મનમાં ક્ષોભ ન થાય ને તે સ્ત્રીના અંગમાં ચિત્ત ચોંટી જાય નહિ તેને મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ, અને જે ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો હોય તેને તો કદાચિત્ એકાંતમાં સ્ત્રિયાદિક પદાર્થનો યોગ થાય તો પણ એ ડગે નહિ તેને ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. (૪)

૫

અને વળી ભજનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૫) કનિષ્ઠ, મધ્યમ ને ઉત્તમ એ ત્રણ પ્રકારે જે ભગવાનનું જ્ઞાન તેનું શું સ્વરૂપ છે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો પ્રથમ ભગવાનનો પ્રતાપ દેખીને નિશ્ચય કરે ને પછી તેવો પ્રતાપ ન દેખાય ને ભગવાનનો કોઈક દુષ્ટ જીવ દ્રોહ કરતા હોય તેનું કાંઈ ભૂંડું ન થાય ત્યારે તેને

નિશ્ચય રહે નહિ એને કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો કહીએ, અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો જે હોય તે તો જ્યારે ભગવાનનાં શુભ-અશુભ એવાં મનુષ્યચરિત્રને દેખે ત્યારે તેમાં મોહ થાય ને નિશ્ચય રહે નહિ તેને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો કહીએ, અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાને તો એમ વર્તે જે, ભગવાનને ગમે તેવી શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરતા દેખીને પણ તેમાં મોહ થાય નહિ ને નિશ્ચય જાય નહિ તથા જેણે પોતાને નિશ્ચય કરાવ્યો હોય ને તે જ વળી કહે જે એ ભગવાન નથી ત્યારે તેને એમ જાણે જે, એનું માથું ફર્યું છે એવો જે હોય તેને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને તેમાં જે કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો અનેક જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો બે-ત્રણ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય ને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો તે જ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય એવી રીતે વાર્તા કરી. (૫)

૬ ત્યાર પછી મોટા શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૬) ભગવાનનો નિશ્ચય તો સંપૂર્ણ હોય તો પણ અંતરમાં કૃતાર્થપણું મનાતું નથી, તેનું શું કારણ છે? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન ઈત્યાદિક જે શત્રુ તેણે કરીને જેનું અંતઃકરણ દગ્ધ વર્તતું હોય ને તેને નિશ્ચય હોય તો પણ પોતાને કૃતાર્થ માને નહિ. (૬)

૭

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે,

(૭) એ કામાદિક શત્રુને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એ કામાદિક શત્રુ તો, તો ટળે જો એને ઉપર નિર્દય થકો દંડ દેવાને તત્પર રહે, જેમ ધર્મરાજા છે તે પાપીને મારવાને અર્થે દંડ લેઈને રાત-દિવસ તૈયાર રહે છે તેમ ઈન્દ્રિયો કુમાર્ગે ચાલે તો ઈન્દ્રિયોને દંડ દે ને અંતઃકરણ કુમાર્ગે ચાલે તો અંતઃકરણને દંડ દે. તેમાં ઈન્દ્રિયોને કૃષ્ણચાંદ્રાચણે કરીને દંડ દે ને અંતઃકરણને વિચારે કરીને દંડ દે તો એ કામાદિક શત્રુનો નાશ થઈ જાય ને પોતાને ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને સંપૂર્ણ કૃતાર્થ માને. (૭)

૮

ત્યાર પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન

પૂછ્યો જે, (૮) સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો તે કેને કહીએ ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, એક તો અતિશે દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય ને તે પોતાના આત્માને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી અતિશે અસંગી માને ને એ દેહ-ઈન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાઓ તે પોતાને વિષે ન માને તો પણ પંચવર્તમાનના નિયમમાં લેશમાત્ર ફેર પડવા દે નહિ અને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે તો પણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું દાસપણું મૂકે નહિ; સ્વામી-સેવકપણે કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરે અને પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે ભગવાન તેને આકાશની પેઠે અતિશે અસંગી સમજે, જેમ

આકાશ છે તે ચાર ભૂતમાં અનુસ્યૂતપણે વ્યાપીને રહ્યો છે ને ચાર ભૂતની જે ક્રિયા તે આકાશને વિષે થાય છે તો પણ આકાશને એ પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતના વિકાર અડતા નથી, તેમ પ્રત્યક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે શુભ-અશુભ સર્વે ક્રિયાને કરતા થકા આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે એમ જાણે અને તે ભગવાનનાં જે અસંખ્યાત ઐશ્વર્ય છે તેને સમજે, જે **આ ભગવાન જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા જણાય છે તો પણ અનંતકોટી બ્રહ્માંડના કર્તા-હર્તા છે** અને ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર ઇત્યાદિક જે ધામ તે સર્વેના સ્વામી છે, અને અનંતકોટી એવા જે અક્ષરરૂપ મુક્ત તે સર્વેના સ્વામી છે, એવો ભગવાનનો મહિમા જાણીને વિશેષે શ્રવણાદિક ભક્તિને દઢ કરીને રાખે અને તે ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે તેવી રીતે જે વર્તે તેનો સંપૂર્ણ સત્સંગ કહીએ. (૮)

૯ પછી નાના શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૯) ક્યારેક તો ભગવાનના ભક્તનો મહિમા અતિશે સમજાય છે ને ક્યારેક તો અતિશે સમજાતો નથી તેનું શું કારણ છે ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, સંત છે તે તો ધર્મવાળા છે તે જ્યારે કોઈકને અધર્મમાં ચાલતો દેખે ત્યારે તેને ટોકે પછી જે દેહાભિમાની હોય તેને સવળો વિચાર કરીને શિક્ષા ગ્રહણ કરતાં આવડે નહિ ને સામો તે સંતનો અવગુણ લે, માટે જ્યાં સુધી

એને દુઃખાડીને કહે નહિ ત્યાં સુધી માહાત્મ્ય રહે ને જ્યારે હિતની વાત પણ દુઃખાડીને કહે ત્યારે અવગુણ લે ને માહાત્મ્ય ન જાણે અને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને કોઈ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પણ શુદ્ધ થવાતું નથી, જેમ કામાદિક દોષનાં પાપનિવારણ છે તેમ સંતના દ્રોહનું પાપનિવારણ છે નહિ, અને જેમ કોઈને ક્ષયરોગ થાય તેને ટાળ્યાનું કોઈ ઔષધ નથી તે તો નિશ્ચે મરે, તેમ જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને તો ક્ષયરોગ થયો જાણવો તે તો પાંચ દિવસ મોડો-વેલો નિશ્ચે વિમુખ થાશે, અને વળી જેમ મનુષ્યના હાથ, પગ, નાક, કાન, આંખ, આંગળીઓ એ આદિક જે અંગ તે કપાય તો પણ એ મનુષ્ય મૂઓ કહેવાય નહિ અને જ્યારે ધડમાંથી માથું કપાઈ જાય ત્યારે તેને મૂઓ કહેવાય, તેમ હરિજનનો જેને અવગુણ આવે તેનું તો માથું કપાણું અને બીજા વર્તમાનમાં કદાચિત્ ફેર પડે તો અંગ કપાણું કહેવાય પણ તે જીવે ખરો, કહેતાં તે સત્સંગમાં ટકે ખરો ને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તે તો નિશ્ચે સત્સંગથી જ્યારે ત્યારે વિમુખ જ થાય એ એનું માથું કપાણું જાણવું. (૯)

૧૦

પછી ભગવદાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, (૧૦) હરિજનનો અવગુણ આવ્યો હોય તેને ટાળ્યાનો કોઈ ઉપાય છે કે નથી ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ

બોલ્યા જે, ઉપાય તો છે પણ અતિ કઠણ છે, તે અતિશે શ્રદ્ધાવાળો હોય તેથી થાય છે, તે જ્યારે કોઈ સંતનો અવગુણ આવે ત્યારે એમ વિચાર કરે જે, મેં અતિ મોટું પાપ કર્યું જે બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેનો અવગુણ લીધો, એવા વિચારમાંથી અતિશે દાઝ હૈયામાં થાય તે દાઝને મારે અન્ન જમે તો તેના સ્વાદુ-કુસ્વાદુપણાની ખબર પડે નહિ તથા રાત્રિને વિષે નિદ્રા પણ આવે નહિ અને જ્યાં સુધી સંતનો અવગુણ હૈયામાંથી ટળે નહિ ત્યાં સુધી જેમ જળ વિનાનું માછલું તરફડે તેમ અતિ વ્યાકુળ થાય અને જ્યારે એ સંતનો હૈયામાં અતિશે ગુણ આવે ને તે સંત કોઈ વાતે દુઃખાણા હોય તો તેને અતિ દીન થઈને પ્રસન્ન કરે, એવી જાતનો જેના હૃદયમાં વિચાર રહેતો હોય તો તેને સંતનો અવગુણ આવ્યો હોય તે પણ ટળી જાય ને સત્સંગમાંથી પણ વિમુખ ન થાય પણ એ વિના બીજો કોઈ એવો ઉપાય નથી કહ્યો; એ જ એક ઉપાય છે. (૧૦) ઈતિ વચનામૃતમ્ ॥૧૧॥ (૧૦૯)

રહસ્યાર્થ પ્રદીપ્તિ- આમાં પ્રશ્ન (૧૦) છે. તેમાં પહેલામાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, શાન્ત મૂર્તિ એવા જે અમે તે અમારા ઉપાસકોએ રજોગુણી-તમોગુણી દેવમાં હેત ન કરવું ને કોપી મનુષ્ય તથા દેવતા તે અમને ગમતા નથી. (૧) બીજામાં થોડોક કોપ પણ

દુઃખદાયી છે. (૨) ત્રીજામાં આત્મનિષ્ઠા, બ્રહ્મચર્યાદિક પંચવર્તમાન અને અમારો મહિમા એ ત્રણ અતિશે દૃઢ થાય તો કામનું મૂળ ઊખડી જાય અને અતિશે કામનું મૂળ ઊખડ્યાનો ઉપાય તો અમારો સારી પેઠે મહિમા સમજવો તે જ છે. (૩) ચોથામાં ત્યાગીના ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૪) પાંચમામાં ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ જ્ઞાનનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૫) છઠ્ઠામાં અમારો નિશ્ચય હોય પણ કામાદિક વિકાર ન ટળ્યા હોય તો કૃતાર્થપણું મનાય નહિ. (૬) સાતમામાં ઇન્દ્રિયોને તપે કરીને દમે અને અંતઃકરણને વિચારે કરીને દમે તો વિકાર નાશ પામે ને કૃતાર્થપણું મનાય. (૭) આઠમામાં આત્મનિષ્ઠા અતિ દૃઢ હોય અને પંચવર્તમાન પાળે અને અમારી સ્વામીસેવકપણે દૃઢ ઉપાસના કરે અને પ્રત્યક્ષ ભગવાન જે અમે તે અમને અતિશે અસંગી ને અતિશે નિર્વિકાર ને સર્વેના સ્વામી ને સર્વના કર્તા-હર્તા સમજે અને અમારી નવધા ભક્તિ કરે તથા અમારા ભક્તની સેવા કરે તેનો સંપૂર્ણ સત્સંગ કહેવાય. (૮) નવમામાં દેહાભિમાનીથી સંતની શિખામણ ગ્રહણ ન થાય ને સામો અવગુણ લે તે વિમુખ થાય. (૯) દશમામાં અતિ દીન થઈને તે સંતને પ્રસન્ન કરે તો અવગુણ આવ્યો હોય તે ટળી જાય છે. (૧૦) બાબતો છે.

૧ પ્ર૦ ત્રીજા પ્રશ્નમાં કામનું મૂળ ઊખાડ્યાનો ઉપાય અતિ દૃઢ આત્મનિષ્ઠા અને બ્રહ્મચર્યાદિક પંચવર્તમાનને દૃઢ પાળે અને અમારો મહિમા અતિશે સમજે એ ત્રણ ઉપાય શ્રીજીમહારાજે કહ્યા અને વળી

કહ્યું જે, અમારો સારી પેઠે મહિમા સમજે તો અતિશે કામનું મૂળ ઊખડી જાય તે પ્રથમ અતિશે મહિમા કહ્યો તેમાં ને સારી પેઠે મહિમા સમજવાનો કહ્યો તેમાં શું ન્યૂન-અધિકપણું આવ્યું તે સમજાણું નહિ માટે કૃપા કરીને સમજાવો ?

૧ ઉ૦ પ્રથમ અતિશે મહિમા કહ્યો તે જ્ઞાને કરીને સમજવાનો કહ્યો છે અને જે સારી પેઠે મહિમા સમજવાનો કહ્યો તે મહિમા આકારે વૃત્તિ થઈ જાય તેણે કરીને જગતની વિસ્મૃતિએ યુક્ત વર્તે ને મૂર્તિ આકારે દૃષ્ટિ થઈ જાય એ સારી પેઠે મહિમા કહ્યો છે.

૨ પ્ર૦ આઠમા પ્રશ્નમાં અક્ષરરૂપ અનંતકોટી મુક્ત કહ્યા તે અક્ષરરૂપ એટલે કેવા જાણવા ?

૨ ઉ૦ જે ન ક્ષરે તે સર્વ ચૈતન્યવર્ગને અક્ષર કહેવાય છે અને આ ઠેકાણે અક્ષર નામે શ્રીજીમહારાજને કહ્યા છે તે (પં૦ ૨ માં) ભગવાન અચ્યુત છે, અક્ષર છે, અખંડ છે તથા (અ૦ ૪/૧માં) ભગવાન અક્ષરરૂપ છે, અંતર્યામી છે ને અનંતકોટી બ્રહ્માંડના આધાર છે એમ કહ્યું છે માટે અક્ષર નામે શ્રીજીમહારાજને જાણવા ને તે શ્રીજીમહારાજરૂપ થયેલા મુક્તને અક્ષરરૂપ કહ્યા છે. આ અક્ષરરૂપનો અર્થ (અ૦ ૪ના બીજા પ્રશ્નોત્તરમાં) કર્યો છે. ॥૧॥ (૧૦૯)